

**DEPARTAMENT DE MÈTODES D' INVESTIGACIÓ
I DIAGNÒSTIC EN EDUCACIÓ**

FACULTAT DE PEDAGOGIA

**Disseny, desenvolupament i avaluació
d'un programa d'educació emocional
en un centre educatiu**

MERITXELL OBIOLS SOLER

Barcelona, 2005

7. Conclusions

CONTINGUTS DEL CAPÍTOL 7	
7.1.	Conclusions generals
7.2.	Limitacions de la recerca
7.3.	Implicacions per a la pràctica
7.4.	Prospectiva

Després de presentar la recerca que hem desenvolupat al llarg de cinc anys, volem recuperar aquells aspectes més significatius que han anat sorgint arran de la seva elaboració, tant a nivell teòric com metodològic. En realitat, tota la tesi és un encadenat de conclusions que, podent ser independents, es troben en contínua implicació. Aquelles que considerem de major rellevància per al nostre treball, són les que passem a sintetitzar a continuació. Abans, però, presentem un resum general de tot el que s'ha fet, per orientar la lectura i centrar les conclusions.

El propòsit de la recerca consisteix en el disseny, desenvolupament i avaluació d'un programa d'educació emocional en un centre educatiu, com a resposta a unes necessitats detectades insuficientment ateses. Per fer això possible es necessita prèviament la formació del professorat, partint de la base d'un marc teòric consistent. Per a la part empírica cal assenyalar uns elements metodològics per a la recollida i anàlisi de dades a partir d'una mostra de subjectes. Entre els instruments de recollida d'informació s'han emprat l'observació, entrevistes, qüestionaris, informes, etc., i en l'avaluació del programa hem optat per la integració metodològica, aplicant tècniques quantitatives i qualitatives. El model avaluatiu aplicat, fonamentat en la nova versió del model CIPP de Stufflebeam (2002), ha implicat recórrer a una avaluació de procés mitjançant la investigació-acció.

En el present capítol s'exposen les conclusions generals a les quals hem arribat. Al mateix temps tractarem de posar de manifest algunes de les nostres reflexions en torn al concepte d'educació emocional i a la necessitat de desenvolupar propostes educatives que, des d'una perspectiva emocional, permetin i possibilitin l'establiment d'espais i temps per al desenvolupament personal de tot l'alumnat; mostrarem *les limitacions de la nostra recerca*; *les implicacions per a la pràctica*; i, la *prospectiva*, amb la proposta de noves qüestions per a futures recerques que encaminades al desenvolupament de l'educació emocional.

7.1. Conclusions generals

A partir de l'anàlisi de dades, en relació als objectius proposats podem assenyalar com a conclusions més rellevants les següents.

1. Disseny del programa d'educació emocional

S'ha dissenyat un programa flexible, obert i contextualitzat a les circumstàncies particulars del centre on s'aplica, comptant amb la participació del professorat que ha estat en condicions d'assumir-lo com a propi. El disseny del programa ha abastat tots els àmbits conceptuals de l'educació emocional que havíem considerat prèviament; és coherent amb les necessitat detectades i s'ha implementat de forma sostenible, per la qual cosa considerem que el disseny resulta viable, tot i que l'experiència realitzada ens permet introduir algunes millores de cara a aplicacions posteriors. Hem partit de la base que si volem contribuir a la formació integral de la persona, cal contemplar els aspectes afectius al mateix temps que els continguts cognitius. En aquest sentit, l'educació emocional ha d'estar present en el currículum acadèmic.

Volem destacar la progressiva evolució del desenvolupament del programa, des d'un procés dirigit, en els inicis, vers un procés més autogestionat pel propi professorat, al final de l'aplicació. Un altre aspecte rellevant ha estat la

potencialitat del model CIPP com a model avaluatiu a l'hora d'articular, contrastar i validar la informació procedent, no només de diverses estratègies de recollida d'informació (observació, entrevistes, qüestionaris, etc.), sinó també dels diversos participants en el desenvolupament del programa (alumnat, professorat, direcció), la qual cosa ha aportat una informació més rica, variada i contextualitzada des del punt de vista dels participants.

2. Formació del professorat

S'ha dut a terme la formació del professorat que havia de participar en l'aplicació del programa. Considerem que aquesta és la forma més apropiada de facilitar l'aplicació dels nous coneixements i procedir a la innovació educativa. Però això només és possible si es compta amb la participació voluntària del professorat en una formació que respongui a les seves necessitats sentides.

La informació disponible ens indica que el professorat que ha rebut una formació aprofundida en educació emocional ha adquirit els coneixements, estratègies i competències necessàries per fer realitat la seva implementació amb l'alumnat de forma autònoma. Han manifestat que els ha resultat relativament senzilla l'aplicació concreta del programa d'educació emocional dins l'aula.

3. Materials curriculars

Proporcionar materials curriculars per recolzar l'aplicació del programa és un aspecte important de tot el procés. S'han anat proporcionat periòdicament uns materials curriculars que han estat utilitzats com a suport pel professorat per a l'aplicació del programa i han estat valorats com adequats i útils en el procés de desenvolupament del programa d'educació emocional.

4. Instruments d'avaluació i diagnòstic

S'han aplicat instruments d'avaluació qualitatiu i quantitatiu diversos, que han resultat imprescindibles per valorar el programa d'educació emocional. Ha quedat demostrada la necessitat de recórrer a diversos instruments, quantitatiu i qualitatiu, per avaluar de forma correcta el programa.

5. Experimentació i avaluació del programa

S'ha experimentat el programa contextualitzat al Col·legi La Salle Bonanova de Barcelona. Després d'haver aplicat el model CIPP considerem que el programa ha estat ben dissenyat, ja que dóna resposta a les necessitats que s'havien formulat prèviament. Els resultats de l'avaluació han estat altament positius i, per tant, considerem que és un programa valuós donats els beneficis obtinguts. Per aquesta raó, valorem la importància del programa d'educació emocional com un mitjà assequible i facilitador del desenvolupament de les competències emocionals.

Els recursos, metodologia i dinàmiques d'aula, bàsicament participatives i d'interacció entre l'alumnat, s'han revelat com a ideals per posar en pràctica les activitats proposades i proporcionar a l'alumnat les habilitats de diàleg necessàries per a les bones relacions interpersonals. També hem pogut comprovar que el programa s'adequa (objectius, continguts i metodologia) a una població escolar situada entre els 6-16 anys,

Relacionar la innovació educativa amb la formació permanent en educació emocional del professorat té efectes positius en el seu desenvolupament personal, professional i en el seu propi benestar. La investigació-acció és una metodologia d'investigació flexible i comprensiva que permet la seva adaptació a les condicions particulars del centre educatiu objecte d'estudi i, per tant, permet donar resposta a la complexitat educativa del seu propi context. Considerem que aquesta metodologia és útil per al desenvolupament de programes que suposin una innovació educativa.

6. Institucionalització del programa

Per posar en evidència la *institucionalització* i permanència de la innovació educativa podem afirmar que en el moment de redactar aquestes línies s'està duent a terme el programa.

El model d'intervenció aplicat ha produït un determinat impacte en el sistema escolar que considerem rellevant comentar. Per exemple, hem apreciat al llarg de

tots aquests anys de desenvolupament progressiu de la filosofia de l'educació emocional en el centre, canvis metodològics, canvis en les estratègies didàctiques, canvis en les pràctiques docents i educatives i, en definitiva, canvis en l'estil pedagògic del professorat, que han millorat la seva pràctica pedagògica diària, han incorporat els procediments de l'educació emocional al seu estil d'educar i han desenvolupat habilitats d'observació i avaluació de l'alumnat en aquest aspecte.

Dins l'aula, s'han introduït canvis metodològics importants, com l'augment dels espais de diàleg per relacionar-se entre els companys. A nivell de centre, la intervenció ha tingut repercussions clares sobre l'organització i funcionament, ja que s'han produït canvis organitzatius i funcionals, i l'educació emocional ha resultat un element dinamitzador del claustre: s'ha produït un augment de les demandes de formació al respecte, ha servit per al plantejament de noves activitats i ha estat tema de debat en nombroses converses del professorat. Tot plegat permet deduir que s'ha produït un augment en la sensibilitat respecte el tema, a més d'una motivació intrínseca per a la millora qualitativa en la seva tasca professional com a docent.

Així doncs, si prenem en conjunt algunes dades obtingudes, podem afirmar que el model d'intervenció seguit per incorporar les competències emocionals en el currículum escolar és vàlid. Els objectius i continguts que inclou el programa s'han valorat com a socialment significatius per les persones rellevants de l'entorn. La intervenció ha estat considerada satisfactòria i els resultats són socialment importants per als subjectes implicats.

Entre els factors que, segons el nostre parer, s'associen als resultats positius obtinguts en aquest nivell, podem assenyalar els següents: elaboració d'un programa que inclou competències emocionals adequades, rellevants i emocionalment significatives per als infants i joves i per als agents socials del seu entorn interpersonal; utilitzar un ampli repertori de tècniques i estratègies d'intervenció que inclou tècniques vivencials, conductuals i cognitives; intervenció en escenaris naturals la qual cosa afavoreix la generalització, la validesa social i

ecològica; participació activa dels agents socials significatius de l'entorn; treball amb la classe sencera; programa amb estratègies d'entrenament senzilles i fàcilment aplicables als contextos escolars i familiars; incorporació de diverses activitats didàctiques (jocs, role-playing, mitjans audiovisuals, etc.).

Altres elements que permeten posar en evidència el procés d'institucionalització de canvi són la formació de professorat d'altres centres de la congregació de La Salle i l'inici d'experiències similars en altres centres. Per recolzar tot això s'ha publicat una col·lecció de quaderns per a l'alumnat de primària per treballar l'educació emocional i en valors a l'hora de tutoria en diversos centres. Com a projecte afegit hi ha la intenció de divulgar aquest material didàctic arreu de Catalunya i introduir-lo en totes les escoles pertanyents a la congregació de La Salle. Quan aquesta col·lecció de quaderns es tradueixi i es publiqui en castellà, es començarà a introduir en els centres lasal·lians de la resta d'Espanya. Amb aquest objectiu, per l'any 2006 està prevista la celebració a Catalunya d'una Trobada d'Orientadors Pedagògics d'arreu d'Espanya on el tema de treball serà l'educació emocional. A partir d'aquí, cada orientador haurà de traslladar les conclusions d'aquest treball al professorat del seus respectius centres, per a què aquests introdueixin l'educació emocional dins les aules. D'aquesta manera, la institucionalització de la innovació està posada en evidència.

En el capítol 1 d'introducció hem formulat una sèrie de preguntes a les quals intentarem donar resposta a partir de les dades analitzades.

➤ **Com es poden introduir elements d'educació emocional en el currículum de l'educació primària i secundària?**

Una estratègia apropiada és la *consulta col·laborativa*, en la qual és important assegurar la motivació i implicació del professorat. El repte se centra en proporcionar una formació que respongui a les necessitats detectades per part del professorat. En la mesura que el professorat assumeix el projecte com a seu, s'està en el bon camí per procedir a la innovació educativa. Tanmateix, caldrà

pensar en la idea de reformular els programa d'educació emocional per tal d'integrar-lo més transversalment en el currículum.

➤ **Quins materials curriculars poden recolzar la tasca del professorat en educació emocional?**

Els materials procedents de diverses fonts, com els elaborats pel GROU (López, 2003; Renom, 2003; Pascual i Cuadrado, 2001; Güell i Muñoz, 2003) o la proposta de Carpena (2001), entre d'altres, han servit de recolzament a la feina educadora del professorat. Aquests materials s'han d'entendre com un recurs que reforça els processos d'ensenyament-aprenentatge de forma flexible. És convenient que el professorat se senti lliure per seleccionar, dintre d'un camp de possibilitats, afortunadament cada vegada més ampli, i d'acord amb uns objectius fixats, els exercicis amb els quals se senti més còmode o que s'ajustin millor a les circumstàncies del context.

➤ **Quins instruments d'avaluació i diagnòstic poden utilitzar-se en educació emocional?**

S'han aplicat diferents instruments per a l'avaluació del programa, tant quantitius com qualitius, el conjunt dels quals ha fet possible la seva correcta avaluació. El qüestionari d'avaluació de 360° s'ha revelat com un instrument molt potent que permet comprovar de forma molt ajustada el progrés individual dels alumnes pel que fa l'adquisició de competències emocionals. Respecte al CEE (Cuestionario de Educación Emocional), elaborat pel GROU, és un instrument que presenta una alta fiabilitat, la qual cosa produeix una gran estabilitat en les puntuacions dels individus. Això fa que sigui insensible als canvis, necessàriament lleugers quan parlem del treball de les competències emocionals en períodes de temps curts. Per això s'ha qüestionat el seu poder de discriminació enfront els canvis que s'han pogut produir com a conseqüència de la nostra intervenció educativa. Els instruments qualitius emprats, com les tècniques d'observació, els qüestionaris i les entrevistes al professorat i alumnat, han esdevingut eficaços a l'hora de avaluar els canvis percebuts al llarg de l'aplicació del programa des de la perspectiva de les persones directament implicades.

➤ **Com podem avaluar la intervenció educativa en educació emocional, tant pel que fa a la qualitat del procés com al producte?**

Cal la integració metodològica en l'avaluació del programa, la qual cosa suposa la utilització d'instruments tant de tipus qualitatiu com quantitatiu. En la mesura que hem pogut anar introduint processos d'avaluació participant, on el professorat se sentia implicat en tot el disseny, desenvolupament i avaluació del programa, hem estat en millors condicions d'enfocar una avaluació global dels processos d'innovació.

➤ **Amb quines estratègies es pot potenciar la institucionalització de la innovació en educació emocional?**

La institucionalització de les innovacions educatives comença per la implicació del professorat, i el model que hem presentat pot ser una via apropiada. Es tracta, doncs, de formar el professorat donant respostes a les seves necessitats sentides; intentar motivar i convèncer dels beneficis personals i professionals del canvi; a partir d'aquesta motivació inicial, cal afavorir la seva implicació en el disseny, desenvolupament i avaluació del programa. En aquest procés s'ha d'estimular la funció reflexiva del professorat a través de la investigació-acció. Tot això permet preparar el terreny per aconseguir la institucionalització de la innovació educativa, que és la finalitat última que ens proposem

7.2. Limitacions de la recerca

Som conscients que aquesta recerca té algunes limitacions. Per aquesta raó, assenyalarem aquests límits amb l'objectiu de facilitar una valoració més acurada.

En primer lloc, el poder de transferibilitat dels resultats està limitat pel procés de selecció de la mostra de subjectes. La mostra no ha pogut ser seleccionada per un procediment de mostreig aleatori, sinó pel criteri d'accessibilitat. Per tant, no es pot parlar de representativitat de la mostra. Però convé tenir present que això és

el que acostuma a passar en aquest tipus d'investigacions. En el nostre cas no podia ser d'una altra manera; per això suposa una limitació pel que fa a la seva validesa externa.

També cal tenir en compte que cada grup-classe condiona la dinàmica de les activitats del programa d'educació emocional. De la mateixa manera, les qualitats del professorat incideixen decisivament en l'adaptació del programa a les necessitats del grup, així com en la preparació, integració i desenvolupament de l'aplicació pràctica. En aquest sentit, l'entusiasme i el fet d'assumir el programa com una responsabilitat pròpia, són elements molt importants per a una correcta aplicació del programa.

Un dels majors obstacles amb els quals ens trobem dins l'àmbit educatiu és disposar d'un horari que permeti treballar de forma sistemàtica l'àmbit afectiu, tot i que cada vegada més, es valora l'educació emocional com a tan o més important que l'adquisició de continguts cognitius. Donades les circumstàncies, la nostra opció ha estat disposar de l'hora de tutoria en el cas de Secundària i aprofitar la flexibilitat horària del professorat de Primària per oferir un espai temporal als continguts emocionals, malgrat que el més convenient seria, sens dubte, la integració curricular.

Per altra banda, les grans dimensions del Col·legi La Salle Bonanova i l'opció de prioritzar la sensibilització del professorat envers l'educació emocional, ha impedit l'aplicació sistemàtica del programa a tot l'alumnat del centre, excepte en el cas de 4t d'ESO i 1r de primària, cursos en els quals el treball de l'educació emocional s'està duent a terme de forma continuada.

A l'etapa de Primària, només s'han pogut dur a terme intervencions puntuals, amb l'objectiu d'engrescar el professorat a prendre la iniciativa de treballar de forma autònoma amb els propis alumnes, objectiu que cal dir que s'ha assolit amb escreix.

En el cas de Secundària, amb l'excepció de 4t d'ESO, hem decidit ajornar la introducció del programa per la impossibilitat de donar-hi abast i per centrar-nos més en l'etapa de Primària, que, d'altra banda, és on s'ha mostrat una més gran sensibilitat i interès per treballar l'educació emocional amb l'alumnat.

Una altra limitacions clares de la recerca ha estat tornar a constatar una qüestió que s'havia tractat en estudis previs del GROU, i que és la dificultat metodològica d'utilitzar metodologies quantitatives de comparació de mitjanes per establir la significació dels efectes des d'una perspectiva estadística. Els instruments dels quals disposem no són suficientment sensibles per poder identificar lleugeres diferències en breus períodes de temps.

7.3. Implicacions per a la pràctica

D'acord amb les qüestions que han focalitzat el nostre disseny avaluatiu i han orientat la recollida d'informació, seguidament posarem de manifest el caràcter instrumental de tota activitat avaluativa, que en el marc de la nostra tesi s'ha orientat, fonamentalment, a l'elaboració de propostes que permetin afavorir la introducció de programes d'educació emocional en centres educatius, tot demostrant la seva necessitat en la pràctica actual de l'educació formal. Per exposar les implicacions per a la pràctica a les quals hem arribat després de tots aquests anys, presentarem les condicions necessàries o el *què cal fer*, relacionat amb el *per què* o *per a què cal fer-ho*.

- S'ha de dur a terme una prèvia **avaluació del context** i una **avaluació d'entrada** per esbrinar si les aportacions del programa poden donar resposta a les necessitats del context en qüestió i si disposem dels recursos materials i humans necessaris per tirar endavant aquest projecte amb certes garanties d'èxit.

- L'educació emocional pot i ha de ser transmesa als infants i joves en edat escolar de forma intencional, directa i sistemàtica, mitjançant **estratègies d'entrenament i ensenyament** que poden inserir-se en el currículum dels centres educatius.
- Es requereix la **implicació de l'equip directiu** durant tot el procés i la manifestació explícita a tot el professorat d'aquest recolzament i interès del centre per introduir el programa. Aquesta condició és necessària per aconseguir una més ràpida implicació del professorat i evitar la pressuposició de pensar que aquest projecte respon al caprici personal d'un docent.
- **El centre ha d'assumir les despeses econòmiques, a través de la direcció.** Això fa referència a totes les despeses que el programa generi (material didàctic i bibliogràfic, material fungible, recursos audiovisuals, formació del professorat, etc.). Les despeses del professorat han de ser de *temps* per formar-se, per elaborar material didàctic, preparar les sessions amb l'alumnat i portar-les a la pràctica.
- Cal treballar amb l'objectiu de fer realitat que l'educació emocional acabi formant part de la **línia pedagògica del centre**. A tal efecte, l'horari lectiu de l'alumnat ha de contemplar aquest treball de desenvolupament emocional per donar ple sentit a l'abast del cost que suposa la implementació d'un programa d'aquestes característiques.
- Cal **respectar el ritme d'implicació del professorat**. La participació ha de ser voluntària, malgrat que això suposi que la implementació del programa no es produeixi de forma uniforme en tot el centre. L'educació emocional requereix una convicció del professorat per que fa a la seva necessitat i eficàcia. Un treball d'educació emocional desmotivats i obligat seria contraproductiu per als alumnes i nefast per a l'èxit del programa. A la llarga, resulta més efectiu haver renunciat a la rapidesa i uniformitat de la implementació obligatòria, a favor de la implicació voluntària i progressiva.

- El professorat interessat necessita una **formació bàsica** per desenvolupar competentment la seva tasca docent, formació que contribuirà al seu benestar personal i al seu desenvolupament professional, fet que incidirà positivament sobre l'alumnat. La formació proporciona les bases teòriques i pràctiques necessàries per portar a la pràctica el programa amb unes mínimes garanties de qualitat. A més, la formació permet transmetre la filosofia subjacent de l'educació emocional i ajuda a prendre consciència sobre com transmetre-la en qualsevol moment del dia i no només durant les sessions de tutoria.
- Considerem la **tutoria com un espai ideal** per a la posada en marxa i aplicació de recursos i materials didàctics relacionats amb l'educació emocional i, especialment, aquells que facin referència al desenvolupament social i personal de l'alumnat. El **tutor/a** representa un paper molt important, perquè es converteix, en moltes ocasions, en la persona de referència i model. En el nostre cas, aventurem la hipòtesi, que podria ser contrastada en investigacions futures, que l'estructuració, disciplina i autodisciplina que aporta el tutor que aplica el programa d'educació emocional, lluny de ser un impediment per a la implementació del mateix, constitueix un element indispensable que atorga seguretat i confiança a l'alumnat per desenvolupar les dinàmiques proposades. De la mateixa manera, l'interès manifestat pel tutor y la seva voluntat d'intervenir a favor de l'educació emocional atorga, a més, l'ambient global que es respira a nivell de centre i que respon a la necessitat i voluntat de la direcció del centre d'intervenir en la línia d'actuació desenvolupada; pensem que l'acceptació institucionalitzada del projecte, la seva presència en el Pla Anual i el Caràcter Propi, ha significat un recolzament indispensable per dur a terme l'aplicació i avaluació del programa d'acció tutorial.
- Cal anar tendint a l'**aplicació d'activitats vivencials** amb l'alumnat, més que a les activitats cognitives. Les activitats vivencials aconsegueixen un nivell d'interiorització més profund dels continguts treballats que les activitats més cognitives. L'alumnat ha de *viure* les seves emocions i no només pensar sobre elles.

- Les activitats d'educació emocional han de **convidar al diàleg distès i respectuós**, per aquesta raó és important **crear un clima emocional positiu** que predisposi al diàleg amb confiança. Cal deixar constància a l'alumnat que en un treball d'educació emocional no hi ha respostes ni maneres de pensar més vàlides que altres, sinó el contrari, el valor d'aquest treball és descobrir la riquesa i validesa de la diversitat d'opinions. Però a través de la raó dialògica es va construïnt una realitat social i uns valors de forma consensuada.
- És convenient, en algunes sessions, disposar **d'alguna sala amb suficient espai per permetre la mobilitat** de l'alumnat. La vivència de segons quin tipus d'activitats d'educació emocional requereix d'espai per poder-se desplaçar per l'aula, estirar-se a terra per fer relaxació, etc.
- Cal **aplicar el programa de la forma més sistemàtica possible**, per exemple, una hora a la setmana. Tot i així, caldrà aplicar-lo de forma flexible, procurant adaptar-lo a la pròpia realitat educativa. L'aplicació d'activitats puntuals, sense continuïtat, no permeten la interiorització dels continguts treballats, tenint en compte que estem tractant d'aconseguir el desenvolupament emocional del nostre alumnat.
- Convé **que el tutor o tutora s'impliqui** durant les sessions d'educació emocional i que s'atreveixi a mostrar sense temor el seu vessant més personal i humà. La implicació del tutor o tutora durant les sessions genera confiança en l'alumnat i permet un coneixement més autèntic entre tutor-alumne, de la qual cosa se'n deriva un clima d'aula d'aula més distès i tranquil.
- Encara que resulti obvi, **el professorat ha d'esdevenir un model de persona emocionalment intel·ligent**. És necessari transmetre un missatge coherent i mostrar-nos com un bon model de referència per als nostres alumnes. Cal demostrar que practiquem l'educació emocional en qualsevol moment del dia i cal fer-ho evident, sobretot, en el tracte amb l'alumnat.

- És necessària la **presència d'una persona coordinadora** que ofereixi suport continuat al professorat durant tot el procés d'implementació del programa i que faciliti la tasca de dur a la pràctica el treball d'educació emocional amb l'alumnat. Si no s'ofereix aquest suport i només es compta amb la bona voluntat del professorat, és molt probable que el programa fracassi, perquè requereix d'un temps de dedicació del qual el professorat no disposa. Aquesta feina de suport del coordinador implica:
  - Oferir al professorat la possibilitat de rebre formació en educació emocional.
  - Preparar sessions informatives per presentar material o d'altres informacions sobre educació emocional.
  - Proporcionar material didàctic i bibliogràfic que caldrà anar actualitzant.
  - Participar en sessions d'observació o dinamització d'activitats amb l'alumnat, comptant amb la presència del tutor/a.
  - Respondre a altres imprevistos que puguin anar sorgint al llarg d'aquest procés.

- La tasca de coordinació requereix **que es contempli dins l'horari lectiu del coordinador/a unes hores de dedicació**. Depenent de les dimensions del centre, també pot resultar necessari recórrer a un equip de suport, que podrien ser els mateixos coordinadors de cicle o l'equip psicopedagògic del centre. La manca de temps per coordinar el programa pot generar desmotivació o frustració en la persona responsable, que pot acabar amb la seva renúncia per falta de reconeixement i suport a la seva feina. Per altra banda, la inexistència d'una persona o d'un equip de coordinació pot provocar que ningú senti la responsabilitat de tirar endavant aquest projecte i s'acabi diluint per l'absència d'un líder que l'encapçali.

- El coordinador del programa, en el cas de dinamitzar activitats d'educació emocional, ha de procurar **generar bones experiències** a l'alumnat que engresquin el professorat a continuar aquesta tasca. Quan els tutors comproven, mitjançant l'observació d'una sessió que dinamitza el coordinador del programa, que els alumnes reflexionen, aprenen sobre ells mateixos i

sobre els altres i, a més, s'ho passen bé, és la millor manera de motivar-los a implicar-se en aquest projecte.

- El coordinador ha d'anar **recollint evidències de l'efectivitat del programa d'educació emocional**, ha de fer la valoració pertinent i presentar un informe final a l'equip directiu, on també s'exposin les propostes que se'n deriven de cara a la seva optimització. Els resultats obtinguts s'han de donar a conèixer al professorat i, en el cas de considerar-se oportú, també es poden fer arribar a les famílies i a l'alumnat. Cal demostrar si el programa d'educació emocional respon o no als objectius proposats, per decidir si convé mantenir-lo, modificar-lo o bé abandonar-lo. Per aquesta raó, **caldrà fer ús de la integració metodològica** que inclogui diverses estratègies, tècniques i instruments que ens aproximem a una avaluació més estereoscòpica d'una realitat complexa.

- Cal **implicar les famílies** en aquest procés d'educació emocional. La veritable educació emocional és la que es viu dins la família, per la qual cosa la tasca de l'escola hauria de ser de *suport* als fonaments que s'haurien de construir dins l'àmbit familiar. Per tant, l'educació emocional ha de completar-se i coordinar-se amb el treball dins la família, a fi i efecte d'afavorir la generalització i la transferència d'allò ensenyat en el context escolar. Alguns mitjans per arribar a les famílies des de l'escola:
  - Xerrades a l'Escola de Pares, de caire molt pràctic i poc teòriques.
  - Redacció d'articles amens i divulgatius a la revista del col·legi, que aportin reflexions i estratègies molt pràctiques i fàcilment aplicables per educar emocionalment des de la família.
  - Reunions de pares o entrevistes.

7.4. Prospectiva

No podem finalitzar aquest treball sense fer referència a algunes àrees de recerca o línies d'intervenció que poden desenvolupar-se a partir dels resultats que acabem d'exposar. A partir de l'experiència obtinguda podem avançar una prospectiva que pot contribuir a l'enriquiment, aprofundiment i extensió del treball dut a terme. A partir del plantejament de qüestions relatives al disseny del programa, la recollida i anàlisi de dades, etc., enfoquem el futur amb la convicció que queden moltes coses per fer. Alguns projectes que es poden anar perfilant són els següents.

Amb l'objectiu de corroborar la transportabilitat dels programes d'educació emocional, fóra interessant aplicar-los en altres contextos educatius amb característiques diferencials a les que han emmarcat el desenvolupament del nostre projecte (a nivell de centre i alumnat). Podrien emergir elements vàlids i significatius que permetrien contrastar l'experiència realitzada i determinar quines són les variables mediadores que poden influir en la implantació de propostes educatives innovadores. Seria interessant, així mateix, realitzar estudis extensius amb grans mostres per poder emprendre estudis comparatius, no només a nivell de diferents centres o aules, sinó també, contrastar els resultats obtinguts, per exemple, en funció del gènere o en funció de les edats.

En la nostra recerca hem avaluat el procés de desenvolupament d'un programa d'educació emocional en un centre educatiu durant 5 anys. Tanmateix, un altre aspecte a considerar seria comprovar la seva sostenibilitat, amb el propòsit de valorar si els canvis produïts per la intervenció realitzada en el nostre estudi, es mantenen vigents amb el pas del temps. Per exemple, un element que permetria demostrar la sostenibilitat de l'experiència realitzada, seria fer el seguiment de l'aplicació del programa d'educació emocional per part del professorat sense l'ajut, guia o orientació que, des de la persona coordinadora del programa, s'ha anat aportant en el nostre projecte.

Des del GROU treballem i continuem investigant cada dia sobre el tema, elaborant diferents programes d'educació emocional adreçats a diferents edats, des de la infància fins a l'edat adulta. Ja que valorem l'àmbit afectiu com un aspecte rellevant a educar a qualsevol edat, seria necessari dur a terme investigacions en diferents edats, en diversos contextos educatius i inclús altres províncies i països, amb l'objectiu de poder intervenir de forma global, oferint un tractament afectiu que considerem bàsic per al desenvolupament de l'ésser humà.

Tenint en compte la reforma de la LOCE i, en concret, la proposta d'una *Educació per a la ciutadania*, considerem que aquesta assignatura hauria de contemplar l'educació emocional, tal com proposem des del GROU. Aquesta matèria hauria de ser impartida per personal format "ad hoc", és a dir psicopedagogs, pedagogs i psicòlegs, per tant, els Departaments d'Orientació, i no sols els Departaments de Filosofia i els Departaments de Geografia i Història. Tot i que serà difícil que no ho facin aquests últims, si més no, considerem necessari que també s'inclogui els Departaments d'Orientació entre el personal idoni per impartir *Educació per a la ciutadania*, ja que és a les Facultats de Pedagogia on realment es tracten aquests temes.

Tot i així, l'òptim i més proper a un tractament global seria considerar el desplegament curricular al llarg de l'educació obligatòria, fet que representaria un fort impuls per atorgar a l'àmbit afectiu la mateixa consideració que presenta actualment l'aspecte cognitiu dins el món educatiu.

Com apunta Agulló (2003), tot i que estem convençuts que els processos cognitius influeixen en el coneixement emocional, creiem que són els aprenentatges actitudinals els que determinen l'educació de les emocions. Per aquesta i altres raons, seria recomanable ampliar la formació en l'àmbit afectiu, mitjançant escoles de pares, formació del professorat, formació de totes les persones que han d'esdevenir models d'altres; en definitiva, l'educació emocional com un model d'educació per a tots.

L'actitud positiva i la motivació intrínseca són factors que influeixen significativament en la percepció de la realitat. El repte està en generar aquests factors en els individus de cara a la seva pràctica professional i desenvolupament personal, en el benentès que són factors que contribueixen al benestar personal i social, i que, per tant, val la pena potenciar. Les relacions entre actituds i estats emocionals, així com entre emoció i motivació (com motivar a partir de l'emoció?) són línies d'investigació que convé potenciar en el futur.

La introducció de processos de canvi educatiu exigeix posar en pràctica estratègies que requereixen un alt nivell de competència professional per part dels orientadors que els han de dinamitzar. L'aprofundir sobre quines han de ser aquestes competències i com desenvolupar-les pot esdevenir un projecte de futur.

La nostra experiència ens ha portat a un plantejament flexible del programa d'intervenció. Tanmateix, la investigació resta oberta a l'experimentació de programes molt estructurats en el futur i la mesura dels seus efectes en relació amb els programes flexibles, tal com suggereix Bisquerra (2002). Tenint en compte que l'èxit del programa depèn de l'actitud del professorat, si es demostrés que els programes estructurats ofereixen millors resultats, el repte consistirà a crear una actitud prèvia del professorat favorable a aquests programes. La tradició i pràctica actual de la tutoria es concep com una intervenció flexible i no com un programa estructurat. El dilema programes flexibles *versus* programes estructurats resta obert per a investigacions futures.

Considerant la necessitat d'aportar evidències empíriques de les millores en l'alumnat durant i després de seguir un programa d'educació emocional, cal continuar buscant i creant instruments que permetin detectar-los. La investigació sobre els instruments d'avaluació en educació emocional continua oberta.

En conjunt, considerem que hi ha una línia de treball oberta a nombroses aportacions futures que poden contribuir a innovar en el terreny de l'educació emocional de cara a una millor convivència i benestar.

Finalment, no volem concloure aquesta tesi sense agrair especialment al Col·legi La Salle Bonanova la seva implicació i participació en aquest projecte. El que hem après difícilment es podria trobar en cap llibre. Esperem que aquest estudi permeti transmetre el nostre aprenentatge i hagi permès donar un pas més per repensar l'educació que volem oferir als nostres infants i joves.